

УДК 811.161.2'367.332

ПРЕДИКАТИ ЯКОСТІ В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Межов О. Г.

Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк

У статті проведено системне дослідження предикатів якості в семантично елементарних та неелементарних простих реченнях сучасної української літературної мови. Виділено семантичні різновиди предикатів якості. Описано морфологічні засоби вираження предикатів якості.

Ключові слова: предикат якості, синтаксема, семантико-синтаксична валентність, семантично елементарне просте речення, суб'єкт, об'єкт.

Постановка проблеми. Семантико-синтаксичний аналіз предикатів є одним з актуальних завдань сучасної граматичної науки. У цьому плані потребують ґрунтовного вивчення предикати якості як визначальний різновид ознакових слів мовної системи. Предикати якості є важливими компонентами семантико-синтаксичної структури простого речення. Вони разом із суб'єктом та в деяких випадках об'єктом формують семантично елементарні конструкції мовної системи, тому без усебічного дослідження цієї мінімальної одиниці не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова викінченої синтаксичної теорії.

Огляд наукової літератури. Проблеми предикатів якості досліджували в українському мовознавстві І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Н. М. Костусяк, М. В. Мірченко, І. А. Пасічник, М. Я. Плющ [1-7], однак не розроблено класифікації цих одиниць, недостатньо вивчено їхні семантичні та морфологічні варіанти. Метою пропонованої статті є виділення і детальний опис семантичних варіантів предикатів якості в елементарних простих реченнях сучасної української літературної мови; з'ясування впливу семантичних і валентних типів предикатів на семантичне варіювання суб'єктних і об'єктних синтаксем, їх лексичне наповнення; аналіз морфологічних варіантів цих одиниць. Дослідження побудовано на реченневих конструкціях, дібраних з різностильових текстів сучасної української літературної мови.

У граматичній структурі мови якості як статичні ознаки протиставляють діям і процесам як суто динамічним ознакам. Багато дослідників не виділяють предикати якості в окремий семантичний тип, а розглядають їх у межах предикатів стану. Звичайно, станам, як і якостям, властиві ознаки статичності та орієнтації на пасивність суб'єкта, однак на відміну від предикатів стану, які пов'язані з непостійною, тимчасовою характеристикою суб'єкта, предикати якості позначають постійну, внутрішню, у певному розумінні невід'ємну щодо предмета ознаку. Якість

не виявляє фазовості існування, характеризується цілісністю переміщення на часовій осі. Якісна ознака надає предметові своєрідності, вирізняє його з-поміж інших предметів довкілля. Значення якості, на думку Л. В. Щерби, передають зв'язки у поєднанні з повним прикметником [8, с. 85]. Предикати якості виражені особливою групою прикметників, які І. Р. Вихованець називає предикативними прикметниками [1, с. 102]. Вони вказують на власне-ознаку (ознаку реальну, а не граматичну на противагу прикметникам, утвореним від іменників конкретного значення) і набувають валентності внаслідок переміщення у первинну для дієслів предикативну позицію. Функцію дієслівних зв'язок звичайно виконують слова *бути* і *ставати* (*стати*). Здебільшого предикати якості являють собою одновалентні одиниці, які відкривають семантико-синтаксичну позицію суб'єкта якісної ознаки. Рідше натрапляємо на двовалентні предикати якості, які вимагають двох облігаторних іменникових синтаксем – суб'єктної у функції суб'єкта якості-відношення (порівняння) і об'єктної у функції об'єкта порівняння [6, с. 21-25]. Залежно від валентних спроможностей і семантичної специфіки предикати якості можна поділити на: 1) предикати власне-якісної ознаки; 2) предикати якості-відношення (порівняння); 3) предикати якісно-модального відношення.

Мета статті – описати предикати якості в семантико-синтаксичній структурі простого речення.

Семантика предикатів якості досить широка і багатогранна. Вони здебільшого виражають такі ознаки предметів: **а)** особливості характеру і психічного складу істот: *веселий, відважний, гордий, добрий, злий, лагідний, чесний, сміливий, радісний, щедрий, сумний, сердитий, хитрий* та ін., напр.: *А тепер усі такі здорові, бадьорі, веселі, привітні* (В. Винниченко); *Хлопці відважні* (П.Мах); *Він [Шевченко] був незламний, безкомпромісний, чесний перед совістю своєю* (Д.Павличко); *У житті, як і в творчості, Гжицький був ніжний, людяний* (Р. Іваничук); *Кінь баский, гарячий* (З. Тулуб); *Лис був хитрий* (М. Трублаїні); **б)** інтелектуальні властивості істот, їхні здібності, талант: *дурний, кмітливий, мудрий, розумний, талановитий* та ін., напр.: *Ви всі розумні...* (В. Симоненко); *Вони [друзі] були талановиті* («Сучасність»); *О. Довженко був талановитим...* («Диво слово»); *Скромний Симоненко був дуже ерудованим у колі своїх сучасників* («Історія української літератури»); **в)** фізичні та фізіологічні якості істот: *здоровий, міцний, сильний, товстий, хворий, худий, сліпий, глухий, німий, кривий, кволий* і под., напр.: *Ти хворий, Дімі* (М. Хвильовий); *Ворог міцний...* (Ю. Яновський); *І шведи не такі-то вже сильні...* (Б. Лепкий); *І серце міцне, і легені здорові* (Л. Костенко); *Гриць сильний* (В. Барка); *Він [німець] був товстий* (А. Дімаров); **г)** загальну оцінку: *вродливий, гарний, красивий, привабливий, прекрасний, симпатичний, чарівний*, напр.: *Лаврін – вельми вродливий* (Ю. Мушкетик); *Люди ці красиві фізично й духовно* (Б.Олійник); *Воронець була надзвичайно приваблива сценічно* (З газети); **г)** вікові ознаки: *дорослий, молодий, старий, юний, літній* та ін., напр.: *Тато був зовсім юний* (В. Симоненко); *Стала чиясь донечка доросла* (І. Жиленко); *І сам він молоденький, як молодий явір* (Р. Федорів); *Ми – молоді* (В. Коротич); *Діди були./ старі* (П. Загребельний); **д)** ознаки предметів чи істот щодо кольору або масті: *білий, зелений, синій, калиновий, фіолетовий, червоний, чорний, буланний, вороний,*

гнідий, сизий, рябий, сивий, смаглявий, напр.: *Паркан – аж чорний* (І. Жиленко); *Лев був великий і жовтий* (В. Шевчук); *Небо... було синє* (О. Гончар); *Кінь вороний* (Б. Харчук); *Вони [гуцули] здебільшого смагляві* (В. Яворівський); **е**) параметричні ознаки предметів (за розміром, формою, об'ємом, вагою тощо): *вузький, великий, глибокий, круглий, мілкий, малий, місткий, об'ємний, широкий, важкий, легкий* та ін.:...*тут колодязь глибокий – страшно глянути!* (В. Барка); *Весь дім від того стає великий, просторий...* (В. Шевчук); *Прагнімікова кімната була вузька, довга* (В. Дрозд); *Груша була розлога...* (О. Коломієць); *Весільні калачі були круглими або подовгастими* («Українське народознавство»); **є**) ознаки, що сприймаються органами чуттів (смакові, нюхові, температурні, на дотик, на слух тощо): *смачний, солодкий, солоний, гіркий, кислий, запашний, смердючий, холодний, гарячий, колючий, гладкий, м'який, твердий, голосний, дзвінкий, тихий* та ін., напр.: *А ніж гострий же, як бритва!* (І. Багрянний); *Після дощу цей пісок ставав липким і вогким* (В. Винниченко); *А дощ був тихий і теплий* (І. Жиленко); *Одне гіркувате, друге цукрувате, може, разом добрі будуть* (В. Барка); *Дим з люльок смердючий, чорний...* (Р. Федорів); *Порох гарячий...* (В. Яворівський); **ж**) ознаки за тривалістю: *довгий, короткий, тривалий, нескінченний*, напр.: *День сьогодні довгий* (О. Коломієць); *Ніч коротка...* (Р. Федорів); *Переговори були досить тривалі* (З газети);... *всі ми – тимчасові* («Літературна Україна»); **з**) інші ознаки: *Дмитро Гнатюк справді популярний...* (Д. Павличко); *Територія України в межах існуючого кордону є цілісною...* («Конституція України»); *Судді є незалежними...* («Відомості Верховної Ради України»).

Нерідко якісну ознаку виражають абстрактні іменники у поєднанні з прикметниками *властивий, притаманний, характерний, типовий*, які мають послаблене лексичне значення і функціонують як напівзв'язки, напр.: *Максимові Рильському завжди були притаманні любов до людини, природи, ...почуття краси життя* («Історія української літератури»); *Високий дар властивий не лише їй самій [Лесі Українці], а й усій творчості поетеси* (З газети); *Подразливість характерна для всіх живих істот* («Біологія»). Деякі предикати якості виражені абстрактними іменниками в поєднанні з допоміжними дієсловами-напівзв'язками типу *відзначається, відрізняє, відрізняється, характеризує, характеризується* та ін. Простежуємо також трансформаційний зв'язок таких конструкцій з реченнями, у яких присудкову позицію займають предикативні прикметники з дієслівними зв'язками *бути, ставати* та ін., напр.: *Поетика «Кобзаря» відзначається простотою...* (О. Гончар) ← *Поетика «Кобзаря» проста*; *Гірське повітря відрізняється чистотою* (З газети) → *Гірське повітря чисте*; *Стебло характеризується [високою механічною] міцністю* («Біологія») ← *Стебло міцне*. Розглянуті вище предикати якості є одновалентними: вони відкривають єдину лівобічну валентну позицію для суб'єкта якісної ознаки.

Другу групу становлять предикати якості-відношення (порівняння), які зберігають значення якості і набувають семантики зіставлення, порівняння, що впливає безпосередньо на збільшення валентних позицій предикатів. Предикати якості-відношення, крім суб'єкта якості-відношення (порівняння), вимагають у правобічній валентній позиції об'єкта порівняння. Конструкції з предикатами

якості-відношення, виражені формами компаратива або суперлатива, «дають кількісну характеристику ознаки предмета шляхом зіставлення її з такою ж ознакою в іншому предметі» [4, с. 45], напр.: *Він здоровіший, він дужчий за нас усіх* (В. Винниченко); *Катря молодша від мене на три зими* (В. Яворівський); *Поступово креслення ставали досконалішими* (З газети); *Поховальний обряд слов'янського населення в ранньому середньовіччі одноманітніший за житла* («Старожитності Русі-України»); *Я серед вас найстаріша* («Слово і час»). Предикати якості-відношення (порівняння) типу *подібний, схожий, близький, споріднений* і под. вживаються для виявлення подібних ознак суб'єкта і об'єкта. Вони мають властивості як предикатів якості, так і предикатів стану, а в правобічній валентній позиції вимагають іменникової синтаксеми у функції об'єкта порівняння, напр.: *Він був... подібний зовнішньо до професора чи академіка* (З газети); *На карті України Донеччина схожа на розкриту долоню трударя* (З газети); *Мова дечим споріднена з музикою* (І. Вихованець).

Із предикатами якісно-модального відношення *потрібний, необхідний*, яким також властиві як ознаки предикатів якості, так і предикатів стану, пов'язані суб'єктний та об'єктний компоненти в нетипових відмінкових формах – відповідно в непрямому відмінку і називному, напр.: *Одночасно ж птах з його м'ясцем був до краю потрібен зголоднілому підліткови* (В. Барка); *Потрібна їм не лють і ненависть, а висота розуму* (О. Довженко); *Хіба комусь потрібна вища освіта?* (О. Довженко); *Дідькові вона необхідна, – засміявся Левко* (В. Підмогильний).

Висновки. Отже, до основних характеристик предикатів якості належать: 1) наявність пасивного суб'єкта, що зумовлена невід'ємністю від його буття та незалежністю від його волевиявлення певної характеристичної ознаки; 2) обов'язкова заповненість принаймні однієї семантичної валентності – лівобічної суб'єктної; 3) внутрішній, індивідуалізований характер ознаки, що не вимагає її зовнішнього (актуального) вияву; 4) постійність, відносна незмінність ознаки. Перспективним є дослідження облігаторних і факультативних валентностей цих одиниць.

Список літератури

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: [монографія] / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
2. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць: [монографія] / К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників: [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 197 с.
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: [монографія] / М. В. Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
6. Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників: [монографія] / І. А. Пасічник. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 184 с.
7. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1986. – 175 с.
8. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность /Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

Межов А. Г. **Предикаты качества в семантико-синтаксической структуре простого предложения** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Часть 2. – С.56-60.

В статье проведено системное исследование предикатов качества в семантически элементарных и неэлементарных простых предложениях современного украинского литературного языка. Выделены семантические разновидности предикатов качества, описаны морфологические средства выражения предикатов качества.

Ключевые слова: предикат качества, синтаксема, семантико-синтаксическая валентность, семантически элементарное простое предложение, субъект, объект.

Mezhov A. **Predicates of quality in semantic-syntactic structure of a simple sentence** // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series «Filology. Social communicatios». – 2011. – V. 24 (63). – № 4. Part 2. – P.56-60.

In the article system research of predicates of quality is conducted in semantic elementary and unelementary simple sentences of modern literary Ukrainian. The semantic varieties of predicates of quality are selected. Morphological facilities of expression of predicates of quality are described.

Key words: predicate of quality, syntaxema, semantic-syntactic valency, semantic elementary simple sentence, subject, object.

Поступила до редакції 13.09.2011 р.